

Ε. ΧΡΥΣΟΣ

Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

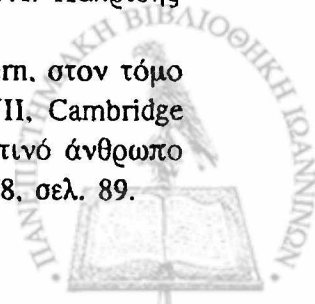
Ο Βυζαντινολόγος που διαδέχεται στο βήμα έναν κλασικό φιλόλογο, και μάλιστα μπροστά σε ένα ακροατήριο σαν το σημερινό*, έχει να αντιμετωπίσει ένα σοβαρό μειονέκτημα. Οι πηγές και οι ιδέες της αρχαιότητας, που παρουσιάζει και προβάλλει ο κλασικός, έχουν συνήθως ιδιαίτερη χάρη και ασκούν μεγαλύτερη γοητεία σε σχέση με αυτά που έχει να παρουσιάσει ο ερευνητής του μεσαίωνα. Γιατί, όπως γνωρίζετε, τα επιτεύγματα του μεσαίωνα στις τέχνες και τα γράμματα και τη διάνοηση μετριούνται όχι στο βαθμό της πρωτοτυπίας και του κάλλους, όπως στην κλασική εποχή, αλλά κατά το μέτρο της αρμονίας και της λειτουργικότητας του δημιουργήματος, που συνήθως πετυχαίνει ο συλλέκτης με τη χρήση ερασιματών από τα μνημεία λόγου και τέχνης του παρελθόντος. Είναι η τέχνη να χρησιμοποιούνται σωστά τα spolia!

Ειδικά για το θέμα μας, η αντίθεση αλλά και η σύνθεση των εννοιών Ευρώπη και Ασία στην αρχαία ελληνική σκέψη, όπως μας την ανέλυσε ο κύριος Κακριδής, διατηρείται και καλλιεργείται καθόλη τη διάρκεια του μεσαίωνα, όπως και στους μεταβυζαντινούς χρόνους. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι από τις παράλληλες εκφράσεις “έωα” - “έσπέρια”, “ἀνατολή” - “δύσις” κ.λπ., το δίδυμο “Ασία - Ευρώπη” χρησιμοποιείται κυρίως για να εκφρασθεί η αντιθετικότητα και αντιπολικότητα των δύο κόσμων. Δύο παραδείγματα από τα άπειρα χωρία που θα μπορούσε να παραθέσει κανείς:

Μετά τη δεινή ήττα που υπέστησαν τα βυζαντινά στρατεύματα από

* Ανακοίνωση στο συμπόσιο που διοργάνωσε το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων τον Σεπτέμβριο 1992 με θέμα την Ευρώπη. Στο βήμα είχε προηγηθεί ο καθ. Φ.Ι. Κακριδής που παρουσίασε το θέμα της Ευρώπης στην κλασική γραμματεία.

1. Βλ. το άρθρο του Hans-Georg Beck, Von der Liebe zu den Byzantinern, στον τόμο *Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko: Harvard Ukrainian Studies VII*, Cambridge Mass. 1983. Για τη νοοτροπία του συλλέκτη, που χαρακτηρίζει τον Βυζαντινό άνθρωπο βλ. G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α', Αθήνα 1978, σελ. 89.

τους Τούρκους στο Μυριοκέφαλο το 1176, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός είδε ένα παράξενο όνειρο. Βρισκόταν, λέει, μαζί με τους αξιωματούχους του μέσα στη ναυαρχίδα του και έπλεε στην Προποντίδα, *αΐφνης δὲ συμπεσεῖν τὰ ἔξ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ὄρη, ὡς ἀφανισθῆναι μὲν τῆς νηὸς θραυσθείσης τὸ ἔμπλεον ἅπαν, αὐτὸν δὲ μόλις ἐκδοθῆναι τῇ χέρσῳ ταῖς χερσὶ νηχόμενον*².

Το όνειρο αυτό — για να παίξω λίγο το ρόλο του αυτοκρατορικού ονειροκρίτη — αντικατοπτρίζει ένα θεμελιώδες πρόβλημα γεωπολιτικής που αντιμετώπιζε το Βυζάντιο από την ίδρυση ως την πτώση της Βασιλεύουσας: Την ανάγκη να απωθεί διαρκώς εχθρούς από Ανατολή και Δύση και το άγχος με το οποίο ζούσε από την αναμενόμενη κατάρρευση σε περίπτωση που θα υφίστατο επίθεση στα δύο μέτωπα συγχρόνως. Όντας η αυτοκρατορία του μέσου³, γέφυρα των δύο ηπείρων, χώρος σύνθεσης και αφομοίωσης των δύο μεγάλων ρευμάτων, το Βυζάντιο του Βοσπόρου, του Ευξείνου και του Αιγαίου θεωρούσε τους δύο αυτούς κόσμους εξίσου οικείους. Δεν ταυτίσθηκε ωστόσο ποτέ ούτε με την Ασία μόνη, ούτε με την Ευρώπη. Τη δύναμή του αντλούσε από τους δύο πόλους, από τους δύο κόσμους συγχρόνως και εξίσου, παρόλο που το κέντρο βάρους μετεκινείτο συχνά από τις ανατολικές επαρχίες στις ευρωπαϊκές και το αντίστροφο.

Την παράδοση αυτή υιοθέτησαν ως ένα βαθμό και οι Οθωμανοί. Ο Βαγιαζήτ Β΄ επαίρεται στα τέλη του 15ου αιώνα με τον αυτοκρατορικό τίτλο *θεοῦ χάριτι μέγιστος βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ ἀμφωτέρων τῶν ἵπυρῶν. Ἀσίας καὶ Εβρώπης*⁴.

Από την άλλη μεριά, οι Οθωμανοί κληρονόμησαν βέβαια από το Βυζάντιο και την υπεροψία με την οποία η Κωνσταντινούπολη είχε συνηθίσει να βλέπει τη “βάρβαρη” Δύση. Έτσι, όταν ο Μωάμεθ Β΄ ο πορθητής επισκέφθηκε το 1462 τα ερείπια του Ιλίου, εξέφρασε, όπως παραδίδει ο Κριτόβουλος, ένα αίσθημα εκδίκησης της Ασίας προς την Ευρώπη *διὰ τε τὴν τότε ἐς τοὺς Ἀσιανοὺς ἡμᾶς καὶ πολλάκις γενομένην ἐς ὕστερον ὕβριν αὐτῶν*⁵.

2. Νικήτα Χωνιάτη, *Ιστορίαι* 190. Πρβλ. Johannes Koder, Ο όρος “Ευρώπη” ως έννοια χώρου στη βυζαντινή γεωγραφία, στον τόμο *Βυζάντιο και Ευρώπη. Α΄ διεθνής βυζαντινολογική συνάντηση (Δελφοί, 20-24 Ιουλίου 1985)*, Αθήνα 1987, 63-74.

3. Herbert Hunger, *Reich der neuen Mitte. Der christliche Geist der byzantinischen Kultur*, Graz, Wien, Köln 1965.

4. Miklosich-Müller III 337. Πρβλ. Koder (όπως σημ. 2) 64.

5. *Ιστορίαι* IV 11. 6. Koder, όπ. παρ.

Παράλληλα, με την υπεροψία των Βυζαντινών προς τους δυτικούς στα πλαίσια του πλέγματος “Έλληνες - βάρβαροι”, για την οποία θα μπορούσα να επικαλεσθώ πολλά χωρία από βυζαντινές πηγές, τον 10ο αιώνα αρχίζει νά εμφανίζεται όλο και περισσότερο και η αντίθετη στάση, δηλαδή του υπολογισμού και της εκτίμησης των επιτευγμάτων των δυτικών, όταν βέβαια αυτό εξυπηρετεί συγκεκριμένες ανάγκες. Έτσι, στη σάτιρα Τιμαρίων του 12ου αιώνα διαφημίζεται η εμποροπανήγυρη της Θεσσαλονίκης, τα Δημήτρια, με τρόπο που θυμίζει διαφημίσεις της εποχής μας:

*Έορτή δὲ ἦν τὰ Δημήτρια ὡσπερ ἐν Ἀθήνησι Παναθήναια καὶ Μιλησίοις τὰ Πανιώνια. γίνεται δὲ καὶ παρὰ Μακεδόσι μεγίστη τῶν πανηγύρεων. συρρεῖ γὰρ ἐπ’ αὐτὴν οὐ μόνον αὐτόχθων ὄχλος καὶ ἰθαγενής, ἀλλὰ πάντοθεν καὶ παντοῖος. Ἑλλήνων τῶν ἀπανταχοῦ, Μυσῶν τῶν παροικούντων γένη παντοδαπὰ Ἰστρου μέχρι καὶ Σκυθικῆς. Καμπανῶν, Ἰταλῶν, Ἰβήρων, Λυσιτανῶν καὶ Κελτῶν τῶν ἐπέκεινα Ἄλπεων. καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ὠκεάνειοι θίνες ἰκέτας καὶ θεωροὺς ἐπὶ τὸν μάρτυρα πέμπουσι. τοσοῦτον αὐτῷ τῆς δόξης
κατὰ τὴν Εὐρώπην περίεστιν⁶.*

Όπως επισημαίνει ο Johannes Koder, το χωρίο αυτό από τον Τιμαρίωνα μας διδάσκει και κάτι ακόμη, σημαντικό για το θέμα μας. Μας δείχνει πώς κατανοούσε ο μέσος Βυζαντινός του 12ου αιώνα την “ευρωπαϊκή ενδοχώρα”, πόσο ενημερωμένος, ή μάλλον πόσο λίγο ενημερωμένος ήταν για τη νέα εθνολογική σύνθεση της Ευρώπης. Από την άποψη αυτή η χρήση της αρχαίας εθνογραφικής ορολογίας με την μνεία των Ελλήνων με το όνομά τους, αντί του συνηθούς βυζαντινού ονόματος Ρωμαίοι, και η αναφορά σε Μοισούς και Σκύθες και Κέλτες, εκτός από την προσήλωση στα αρχαία ελληνικά δάνεια δείχνει φυσικά και την χαρακτηριστική βυζαντινή έλλειψη ενδιαφέροντος για επίκαιρη γνώση της εθνολογικής πραγματικότητας της εποχής.

Τη χαρακτηριστική αυτή στάση των Βυζαντινών προς τα κράτη και τους λαούς της Ευρώπης δείχνει ανάγλυφα ένα ποίημα που συνέθεσε ο Θεόδωρος Πρόδρομος το 1122 με την ευκαιρία της στέψης σε συμβασιλέα του Αλεξίου Β΄ Κομνηνού, του γιού του αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνού. Πρόθεση του ποιητή είναι να εγκωμιάσει τη μητέρα του Αλεξίου,

6. Τιμαρίων 114-123. Πρβλ. Johannes Koder, Zum Bild des “Westens” bei den Byzantinern in der frühen Komnenenzeit, στον τόμο *Deus qui mutat tempora. Menschen und Institutionen im Wandel des Mittelalters*, Sigmaringen 1987, 191-201, ιδιαίτερα σελ. 198.

την αυτοκράτειρα Ειρήνη-Πιρόσκα που ήταν ουγγαρέζα πριγκίπισσα, σαν αρχόντισσα όλης της Ευρώπης, τα πολλά και δυναμικά έθνη της οποίας βρίσκονται, υποτίθεται, σε εξάρτηση από την Κωνσταντινούπολη:

*Σέ προσκυνοῦσιν οἱ Κελτοί, σέ σέβουσιν οἱ Γάλλοι,
σέ τρέμουσιν Ἄλαμανοί, γένος ῥηγός ἐκ Ῥήνου,
σοῦ τὰ Γερμάνων πτήσουσιν ἔθνη τήν δυναστείαν,
σοὶ Διοκλέων καὶ Δακῶν ἔθνη δορυφοροῦσι
καὶ Περαιβοὶ φιλάρπαγες, Δαλμάται καὶ Γαλάται,
Λαμπάρδοι καὶ Γενοῦσιοι καὶ Καλαβροὶ μετ' Ἄφρων,
καὶ πῦρ Αἰτναῖον Σικελῶν φρίσσει τήν ἐξουσίαν
καὶ Πυρρηνίων κορυφαὶ καὶ πρόποδες ὀρέων,
σέ τρέμει τὸ Γαλατικόν, πᾶσαι φυλαὶ καὶ γλῶσσαι,
ὄσαι περὶ τήν Χάρυβδιν, ὄσαι περὶ τήν Σκύλλαν
καὶ περὶ πλοῦν Λιγυστικόν καὶ Σύρτεις ἀμφοτέρας.
σὺ Δεύκρων ἄρχεις, σὺ κρατεῖς Οὔννων καὶ σὺ Παννόνων,
σέ νήσους τὰς Βρετανικὰς ἀκούω λιτανεύειν...⁷*

Από τα λίγα παραδείγματα που ανέφερα ως τώρα είναι, νομίζω, σαφές ότι το Βυζάντιο έμεινε προσηλωμένο στην ιδέα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Είναι η ιδέα που αποτελούσε το μόνιμο και σταθερό θεμέλιο για τη νομιμότητα της αξίωσής του να αναγνωρίζεται από όλους τους λαούς της Ευρώπης, ως την απώτατη Βρετανία⁸, ως κληρονόμος των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ρώμης.

Πώς όμως διαμορφώθηκε η ιδέα της Ευρώπης στη Δύση και μάλιστα σε σχέση με τον ισχυρό γείτονα στην Ανατολή, το Βυζάντιο; Είναι πολύ δύσκολο να παρουσιασθεί μέσα σε λίγα λεπτά το μεγάλο αυτό θέμα, για το οποίο υπάρχει ήδη εκτενέστατη βιβλιογραφία⁹. Θα περιορισθώ κατάναγκη σε μιά σχηματική αναφορά σε τρεις κύκλους ιδεών, που πιστεύω ότι είναι οι σημαντικότεροι και οι αντιπροσωπευτικότεροι.

Ο πρώτος κύκλος έχει το επίκεντρό του στη Ρώμη και ξεκινάει από την αξίωση του πάπα να οργανώσει τον κόσμο της Ευρώπης ως μία

7. Θεόδωρος Πρόδρομος, *Ιστορικά Ποιήματα*, έκδ. Wolfram Hörandner, Wien 1974, I 85-101.

8. Βλ. τώρα Evangelos Chrysos, *Die Römerherrschaft in Britannien und ihr Ende: Bonner Jahrbücher* 191 (Bonn 1991) 247-276.

9. Βλ. το ειδικότερο άρθρο του Βασιλείου Καραγεώργου, Ο όρος "Ευρώπη" στις μεσαιωνικές πηγές, στον Τιμητικό τόμο για τον καθηγητή Γεράσιμο Κονιδάρη *Αντίδωρον Πνευματικόν*, Αθήνα 1981, 5-37 με εκτενή βιβλιογραφία.

συμπαγή, γεροδεμένη ιδεολογική και πολιτική ενότητα. Για την ενότητα αυτή αποφεύγεται συνήθως η χρήση του όρου *Europa*. Αντίθετα, χρησιμοποιούνται συστηματικά οι όροι *christiana res publica* (χριστιανική πολιτεία), *christiana communitas* (χριστιανική κοινότητα) ή *christiana societas* (χριστιανική κοινωνία). Είναι, ως γνωστόν, ένα σύστημα αυστηρώς συγκεντρωτικό, εδράζεται στη μεταφυσική και γι' αυτό αναμφισβήτητη εξουσία του διαδόχου του Αποστόλου Πέτρου, που ως τον 10ο αιώνα ταυτίζεται περίπου με τα όρια της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης των 12, αν βέβαια εξαιρέσουμε την Ελλάδα. Διαθέτει όμως την προκλητική δυναμική της επεκτατικότητάς της προς την κεντρική, ανατολική και νοτιοανατολική Ευρώπη μέσω της ιεραποστολής, αλλά και της προστασίας στα πλαίσια του φεουδαλικού συστήματος, που η Ρώμη υπόσχεται προς μικρές ηγεμονίες που θα ήθελαν να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από τη γερμανική ή ακόμη και τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Τέτοια παραδείγματα είναι η Πολωνία και η Βουλγαρία¹⁰.

Ψάχνοντας στις πηγές της παπικής αυτής ιδεολογίας και πολιτικής επισημαίνει κανείς ένα μόνο χωρίο, που αναφέρει ρητά την Ευρώπη. Είναι ένα αποκαλυπτικό, θα έλεγα, χωρίο από την επιστολή που έστειλε ο πάπας Λέων Δ΄ το 853 στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιγνάτιο, με την οποία του απαγορεύει να αναμιγνύεται στις εκκλησιαστικές υποθέσεις της Δύσεως, αφού υπάρχει η Ρώμη που φροντίζει, όπως λέει, για τις υποθέσεις όλης της Ευρώπης: *per totam Europam*¹¹. Με τη διατύπωση αυτή ο πάπας παρουσιάζει, ίσως για πρώτη φορά, ολόκληρη την Ευρώπη ως μία ενότητα, που ελέγχεται τελείως από τη Ρώμη και την αντιπαραθέτει προς το βυζαντινό κράτος και τη βυζαντινή εκκλησία. Είχε προηγηθεί η χάλκευση της διαβόητης "κωνσταντινείας Δωρεάς", που εμφάνιζε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Α΄ να δωρίζει στον πάπα Ρώμης το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας του όταν ίδρυσε την Κωνσταντινούπολη ως νέα πρωτεύουσα.

Ο δεύτερος κύκλος ιδεών αναπτύχθηκε στην αυλή των Φράγκων βασιλέων. Στην επιτυχή τους προσπάθεια να θεμελιώσουν μια δική τους πολυεθνική ηγεμονία έξω από την βυζαντινή αυτοκρατορία και σε αντικατάσταση της μιας και μοναδικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που κέντρο

10. W.G. Grewe, *Res Publica Christiana. Vom Wesen der mittelalterlichen Völkerrechtsordnung: Europäische Revue* 16 (1940) 594-600. K. Jordan, *Das Reformpapsttum und die abendländische Staatenwelt: Ausgewählte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters*, Stuttgart 1980, 154-169.

11. Leonis IV Epistola 41. Πρβλ. Καραγεώργου, όπ. παρ. σ. 24.

της είχε τη μακρινή Κωνσταντινούπολη, οι Φράγκοι βασιλείς ιδιοποιήθηκαν και ανέπτυξαν τον όρο και την έννοια της Ευρώπης.

Στην αρχή της εξέλιξης αυτής βρίσκουμε και την πρώτη, όσο ξέρω, χρήση του ονόματος “Ευρωπαίοι”, *Europenses*. Με την όρο αυτόν ο λεγόμενος Συνεχιστής του Χρονικού του Ισιδώρου Σεβίλλης ονομάζει τα στρατεύματα του Καρόλου Μαρτέλλου που αντιμετώπισαν με επιτυχία τους Άραβες στην περίφημη μάχη του Πουατιέ το 732. Για τον χρονικογράφο, που ήταν ίσως αυτόπτης μάρτυρας, οι μαχητές του Πουατιέ δεν ήταν Φράγκοι, που ήταν, αλλά Ευρωπαίοι υπερασπιστές της Ευρώπης¹²!

Όσο δυνάμωνε το βασίλειο των Φράγκων, τόσο εντονότερα προβαλλόταν η “ευρωπαϊκή” του ιδέα. Οι αυλικόι ιστορικοί και ποιητές του Καρλομάγνου προβάλλουν στα πλαίσια της αυτοκρατορικής προπαγάνδας την ιδέα ότι σπεύδει στο Aachen για να προσκυνήσει τον θριαμβευτή βασιλέα “σχεδόν όλη η Ευρώπη” - *cuncta rene Europa*¹³. Εξάλλου ο φράγκος κληρικός *Cathuulfus* δεν διστάζει να προσφωνήσει τον Κάρολο ήδη το 775 ως ηγεμόνα *regni Europae* (του βασιλείου της Ευρώπης). Τέλος ο *Angilbertus*, γαμπρός του Καρόλου και φημιζόμενος ως ο Όμηρος των αυλικών ποιητών, ονομάζει τον Φράγκο βασιλέα “φάρο της Ευρώπης” - *Europae pharum*, “κόσμημα και κορυφή της Ευρώπης” - *decusque Europae venerandus apex* - και τέλος, ούτε λίγο ούτε πολύ “πατέρα της Ευρώπης” - *pater Europae*¹⁴! Έτσι και ο συγγραφέας του Χρονικού της Fulda μπορούσε πιά να γράψει “η Ευρώπη, δηλαδή το βασίλειο του Καρόλου” - *Europa vel regnum Karoli*¹⁵!

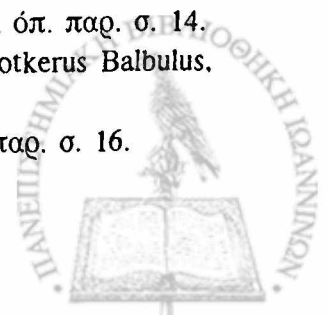
Η πολιτική αυτή ορολογία θα περάσει αργότερα στους ηγεμόνες της λεγόμενης “Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους”, οι οποίοι μάλιστα θα προσπαθήσουν να ιδιοποιηθούν τόσο τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική ιδέα του Βυζαντίου από τη μιά και την παπική ιδέα της “χριστιανικής πολιτείας” από την άλλη — εξ ού και το “αγία” — *sacrum imperium*, όσο και την “ευρωπαϊκή ιδέα των Καρολιδών. Μόνο που οι νέες κτήσεις της αυτοκρατορίας στην ανατολική και βόρεια Ευρώπη και οι βίαιοι εκχριστιανισμοί έδιναν στο μεταξύ ένα γεωγραφικά πολύ ευρύτερο περιεχόμενο στην έννοια της Ευρώπης. Τώρα πια συμπεριλαμβάνο-

12. *Isidori iunioris, Continuatio Hispana*, σ. 361. Πρβλ. Καραγεώργου, όπ. παρ. σ. 14.

13. Έτσι γράφουν τα επίσημα χρονικά της αυλής που συνέθεσε ο *Notkerus Balbulus*, I 17. Πρβλ. Καραγεώργου, όπ. παρ. 15.

14. *Carmen de Karolo magno* III 393-402. Πρβλ. Καραγεώργου, όπ. παρ. σ. 16.

15. *Annales Fuldenses*, έτος 788. Πρβλ. Καραγεώργου, όπ. παρ. σ. 17.

νται στη “διευρυμένη” Ευρώπη τόσο η Πολωνία όσο και οι σκανδιναβικές χώρες. Το αποκορύφωμα αυτής της πρακτικής έρχεται το 1022, όταν οι αυλικοί χρονικογράφοι του Ερρίκου Β’ θα ονομάσουν τη Γερμανία “μητέρα Ευρώπη” - *mater Europa*¹⁶!

Η αυτοκρατορική αυτή ιδεολογία συντηρήθηκε επί πολλούς αιώνες. Ακόμη και στους ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους, όταν γινόταν πια εντελώς σαφές ότι το όνειρο μιας πανευρωπαϊκής πολιτικής οντότητας μέσα στη γερμανική αυτοκρατορία ήταν πια ανέφικτο, θεωρητικοί και ποιητές έμειναν πιστοί στο μοντέλο αυτό της “Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης”. Σ’ αυτούς ανήκαν και μεγάλοι Ευρωπαίοι, όπως π.χ. ο Dante, που αφιέρωσε στην ιδέα αυτή την περίφημη “Μοναρχία” του¹⁷.

Οι ιδέες του τρίτου κύκλου προέρχονται από την περιφέρεια της Ευρώπης. Στην αρχή της εξέλιξης αυτής βρίσκεται ο Ισίδωρος Σεβίλλης. Ζώντας στο βησιγοτθικό βασίλειο της Ισπανίας τον 7ο αιώνα, δηλαδή αποκομμένος από το σθένον σώμα της υστερορωμαϊκής αυτοκρατορίας, ο Ισίδωρος διατύπωσε τις βασικές αρχές, σε μορφή βέβαια εμβρυώδη, ενός συστήματος ιδεών και πολιτικής συμπεριφοράς που στους νεώτερους χρόνους θα ονομασθεί “δίκαιο των εθνών” ή “διεθνές δίκαιο”.

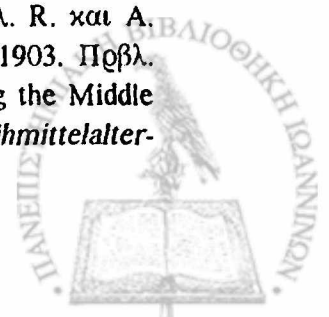
Με αφετηρία τη διδασκαλία των ρωμαίων νομομαθών για το *jus gentium*, που βέβαια αρχικά ανήκε περισσότερο στο χώρο της ανθρωπολογίας και της φιλοσοφίας, ως ορίζον το κοινό δίκαιο όλων των ανθρώπων, σε αντίθεση τόσο προς το δίκαιο της φύσεως-φυσικό δίκαιο, το *jus naturale*, όσο και προς το θετό δίκαιο των οργανωμένων πολιτειών, το αστικό δίκαιο, *jus civile*, ο Ισίδωρος ανέπτυξε μια σειρά ορισμών στο σύγγραμμά του *Ετυμολογίες*, που προβάλλουν τη διάσταση ενός δικαίου, κοινού ανάμεσα σε όλα τα έθνη, δηλαδή στη διατύπωση κανόνων που διέπουν τις διεθνείς σχέσεις σε μια πολιτισμένη κοινωνία των εθνών. Κατανόησε δηλαδή το κλασικό *jus gentium* ως *jus inter gentes*¹⁸.

Οι ιδέες του Ισιδώρου είχαν ευρύτατη απήχηση στη μεσαιωνική δύση. Υιοθετήθηκαν από νομοθέτες, νομομαθείς και κανονολόγους και χρησί-

16. *Annales Quedlinburgenses*, έτος 1022. Πρβλ. Καραγεώργου, όπ. παρ. σ. 26.

17. Friedrich Baethgen, *Zur Geschichte der Weltherrschaftsidee im späteren Mittelalter: Festschrift Percy Ernst Schramm I*, Wiesbaden 1964, 189-203.

18. Βλ. κυρίως την ετυμολογία του *jus gentium* (*Etymologiae* V 6). Πρβλ. R. και A. Carlyle, *A History of Mediaeval Political Theory in the West*, II, Edinburgh 1903. Πρβλ. Evangelos Chrysos, *Perceptions of the International Community of States during the Middle Ages*, στον τόμο *Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung*, έκδ. K. Brunner-Br. Merta, Wien-München 1994.

μευσαν ως το θεωρητικό πλαίσιο για την πολιτική εκείνων των μικρότερων κρατών της Ευρώπης που ήθελαν να χειραφετηθούν, αποφεύγοντας τόσο την πολιτική κηδεμονία του πάπα όσο και την εξάρτησή τους από τα μεγάλα κράτη, δηλαδή τη Φραγκική και τη Γερμανική αυτοκρατορία. Έτσι διάφορες ηγεμονίες στην Αγγλία και Σικελία αλλά και την ανατολική και τη βόρεια Ευρώπη αφενός στηρίχθηκαν στην αρχή ότι “κάθε βασιλιάς είναι αυτοκράτορας, δηλαδή κυρίαρχος στο βασίλειό του = rex imperator in regno suo”, κι αφετέρου ζήτησαν ιδεολογικά ερείσματα στην Ισιδώρεια θεωρία για τη διαμόρφωση του πλαισίου αρχών ενός διεθνούς δικαίου που θα επέτρεπε να ζήσουν όλα τα κράτη ως μια **κοινότητα** κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών¹⁹.

Παραπέμπω εντελώς ενδεικτικά στον άγγλο κανονολόγο Alanus που στις αρχές του 13ου αιώνα συνηγορούσε για τη δημιουργία νέων εθνικών κρατών, που θα προέρχονταν από την κατάτμηση των υπαρχουσών υπερδυνάμεων στηριζόμενος στη θεωρία αυτή του διεθνούς δικαίου²⁰. Οι ιδέες αυτές πέρασαν αργότερα στο μεγάλο Δουκάτο της Μόσχας, η οποία τις αξιοποίησε για να αντικρούσει την υστεροβυζαντινή αντίληψη περί της αυτοκρατορικής εξουσίας, που είχε περάσει στην Ανατολή ως μια μορφή “περιορισμένης παγκόσμιας κυριαρχίας”²¹.

Όπως είναι γνωστό οι αρχές αυτές της Ισιδώρειας θεωρίας δεν βρήκαν ευρεία εφαρμογή στην πολιτική πράξη. Από την άλλη μεριά θα ήταν λάθος να υποτιμήσουμε το ρόλο τους. Οι ιδέες αυτές βοήθησαν σε σημαντικό βαθμό στη δημιουργία του θεωρητικού πλαισίου για τη συνομολόγηση ενός απέραντου δικτύου διακρατικών συνθηκών ειρήνης και συνεργασίας που περιέβαλλε και συνέδεε για μεγάλες περιόδους της ιστορίας του δυτικού μεσαίωνα τους λαούς της Ευρώπης. Ήταν ένα πλέγμα σχέσεων στηριγμένο στην αμοιβαία αναγνώριση της ισοτιμίας και των κυριαρχικών δικαιωμάτων των εταίρων.

Είναι γοητευτική η μακρά αλλά συνήθως ανεπιτυχής προσπάθεια των μικρών κρατών να προωθήσουν την ιδέα της κοινότητας προς χάριν της χειραφέτησής τους από τις μεγάλες δυνάμεις, που προσέκρουαν στην

19. G. Post, *Studies in Medieval Legal Thought*, Princeton 1964.

20. Heinrich Mitteis, Die politischen Verträge im Mittelalter: *Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung* 67 (1950) 76-140. Πρβλ. Post, όπ. παρ. σ. 464.

21. Πρβλ. Chrysos (όπως σημ. 18).

απαιτήση των μεγάλων να διευθύνουν αυτοί τις τύχες της Ευρώπης²².

Δεν θα εμβαθύνω περισσότερο στο θέμα αυτό. Θα αναφέρω μόνον έναν, ίσως τον τελευταίο θεωρητικό της τρίτης αυτής ιδέας στη μεσαιωνική Ευρώπη. Τον Ραϋμόνδο Λούλλο!

Ο Λούλλος, ισπανός καλόγερος, φιλόσοφος και ιεραπόστολος, πρότεινε στο τέλος του 14ου αιώνα τη δημιουργία ενός "διεθνούς οργανισμού της παγκόσμιας κοινωνίας των εθνών". Το σχέδιό του προέβλεπε ετήσιες συνελεύσεις επίσημων αντιπροσώπων των ηγεμόνων όλων των κρατών με βάση την ισότητα και την ισοτιμία της ψήφου. Ο οργανισμός αυτός, με μόνιμο πρόεδρο τον πάπα, θα ήταν κυρίαρχο σώμα ώστε να επιλαμβάνεται όλων των διεθνών θεμάτων και να εξασφαλίζει την ειρήνη σε κλίμα οικονομικής συνεργασίας και πολιτικής φιλίας. Η εφαρμογή των αποφάσεων της γενικής συνέλευσης θα ανετίθετο αφενός σε παρατηρητές, εξουσιοδοτημένους να επιδικάζουν διεθνείς έριδες επιτόπου και αφετέρου σε ένα "συμβούλιο ασφαλείας" που θα είχε την εξουσία να επιβάλλει ποινές στους αιτίους των συγκρούσεων και της προσβολής των γενικών αρχών του οργανισμού²³.

Το πρόγραμμα του Λούλλου ήταν βέβαια προφητικό, αλλά για την εποχή του ουτοπικό²⁴. Γι αυτό ο Λούλλος κατατάχθηκε στους πρώιμους Ευρωπαίους ουτοπιστές.

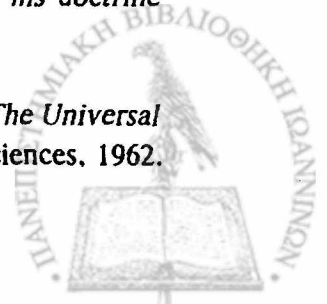
Βλέπουμε λοιπόν ότι όπως στην αφετηρία, έτσι και στο τέρμα της ευρωπαϊκής περιπλάνησης για έναν σταθερό οργανισμό ιδεών, κανόνων και θεσμών ειρήνης στο μεσαίωνα έξω από την αυθεντία του πάπα και την κυριαρχία του αυτοκράτορα, βρίσκονται δύο γόννοι της ιβηρικής χερσονήσου, που αν και καθαρόαιμοι Ευρωπαίοι, έζησαν αρκετά μακριά από τα μεγάλα πολιτικά κέντρα εξουσίας.

Προσθήκη: Στη φάση της διόρθωσης των τυπογραφικών δοκιμιών έλαβα γνώση του δεύτερου, σημαντικού άρθρου του κ. Β. Καραγιώργου για την έννοια της Ευρώπης: Β. Karageorgos, *Der Begriff Europa im Hoch- und Spätmittelalter*, *Deutsches Archiv für die Erforschung des Mittelalters* 48 (1992) 137-164.

22. Βλ. ενδεικτικά τις θεωρητικές αλλά και τις πρακτικές προσπάθειες των Πολωνών για τη δημιουργία σταθερών διεθνών σχέσεων: S. Belch, *Paulus Vladimiri and his doctrine concerning international law and politics*, I-II, London 1965.

23. A. Llinares, *Raymond Lulle, philosophe de l' action*, Grenoble 1963.

24. Πρβλ. την παράλληλη προσπάθεια του βασιλιά Γεωργίου της Βοημίας: *The Universal Peace Organization of King George of Bohemia*, Czechoslovak Academy of Sciences, 1962.

ABSTRACT

THE IDEA OF EUROPE IN THE MIDDLE AGES

by
E. Chrysos

In the first part of this short paper some evidence is offered on how the Byzantines perceived the notion of Europe within their own image of the world. By remaining faithful to the idea of the Roman Empire as the unique legitimate political structure, they understood themselves in authority over both parts of the world, the eastern or Asian and the western or European. Thus, the word Europe had a geographical meaning, or several meanings at different periods and was understood as an administrative but not as a political term.

In the second part we present the western medieval notion of Europe in three cycles: 1. The Roman idea of Europe in terms of the *christiana res publica*. According to this concept *tota Europa* is of course claimed to be under the authority of the pope. 2. The essential political idea of Europe emerged in the Frankish kingdom culminating in the political propaganda at the court of Charlemagne, who was praised as *pater Europae*. This concept was adopted later by the German emperors. Thus at the times of Henrik II Germany was celebrated as nothing else than *mater Europa!* Politically always less powerful but persisting during the centuries is the notion of Europe as a community of nations. From Isidore of Seville in the 7th century to the late medieval intellectual monk Raymondus Lullus several political thinkers developed the idea of a political arrangement based on the mutual respect of the peoples. Inspired from the classical notion of the *jus gentium* they proposed a *jus inter gentes*. On the grounds of these ideas the concept of the international law was to emerge in modern times.

University of Ioannina
Department of History

